

Michał Płachta

Prawo do obrony przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym

Palestra 46/9-10(537-538), 48-61

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWO DO OBRONY PRZED MIĘDZYNARODOWYM TRYBUNAŁEM KARNYM

I. Wstęp

Nie ma nowożytnego procesu karnego bez prawa do obrony. Stwierdzenie to zachowuje swoją prawdziwość zarówno w odniesieniu do krajowych systemów prawnych, jak i do wymiaru sprawiedliwości o charakterze międzynarodowym, który jest urzeczywistniany poprzez trybunały międzynarodowe¹.

Prawo do obrony przysługuje każdemu podejrzanemu i oskarżonemu aż do prawomocnego zakończenia postępowania, niezależnie od ciężaru zarzucanych czynów. Rangę tego prawa podniósł Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych i uczynił z niego normę prawa międzynarodowego (art. 14). Obok Paktu należy wymienić Europejską Konwencję Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, która podobnie gwarantuje podejrzanemu prawo do obrony (art. 6 ust. 3). Składa się na nie m.in. prawo do dysponowania odpo-

wiednim czasem i możliwościami przygotowania obrony, możliwość obrony osobistej lub obrony realizowanej z pomocą obrońcy, prawo do bezpłatnego obrońcy, gdy podejrzany czy oskarżony nie ma środków na pokrycie kosztów obrony. Status MTK jest zgodny z zasadami prawa międzynarodowego. Celem jego twórców było bowiem zagwarantowanie podejrzanym i oskarżonym praw na jak najwyższym poziomie, i o ile to możliwe, na jeszcze wyższym niż w konwencjach międzynarodowych².

Prawo do korzystania z pomocy obrońcy wchodzi w zakres prawa do obrony. W doktrynie dokonuje się również podziału na obronę w znaczeniu materialnym i formalnym. Pierwsza oznacza podejmowanie przez jakąkolwiek osobę czynności procesowych w celu obrony interesów oskarżonego³. Formą obrony materialnej jest również prawo do milczenia i biernego zachowania się podejrzanego. Natomiast ko-

¹ M. Płachta, *Zasady procesowe w postępowaniu przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, (w:) *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 101–110.

² H. Friman, *Rights of Persons Suspected or Accused of a Crime*, (w:) *The International Criminal Court. The making of the Rome Statute*, red. R. S. Lee, The Hauge/Kluwer 1999 r., s. 248.

³ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1998 r., s. 295.

rzystanie z pomocy obrońcy to „szczególna” forma obrony nazywana formalną. Wykonywać ją może tylko osoba o wskazanych w ustawie uprawnieniach.

Za udziałem obrońcy w postępowaniu przemawia wiele powodów. Przede wszystkim przytacza się rację fachowości, czy brak zaangażowania emocjonalnego. Pomoc obrońcy będzie niezbędna w sytuacjach, w których oskarżony nie będzie w stanie wykonywać czynności procesowych ze względu na zastosowanie aresztu czy chorobę. Obok tych powodów wymienia się również rację pomocy psychicznej⁴. Obrońca często jest jedynym doradcą i osobą godną zaufania dla podejrzanego.

W postępowaniu przed Trybunałem sens ustanowienia obrońcy uzasadnia zwłaszcza waga zbrodni, które zostały objęte zakresem jego jurysdykcji⁵. Niestety Statut MTK nie stwierdza jednoznacznie, że podejrzany lub oskarżony będzie miał zawsze obrońcę. Zainteresowany może zrezygnować z ustanowienia obrońcy, natomiast obrona obligatoryjna występuje tylko wtedy, gdy Trybunał stwierdzi, że interes wymiaru sprawiedliwości wymaga, aby obrońca został ustanowiony.

II. Podstawy prawne

Statut Rzymski jest zasadniczym aktem prawnym, na którym opierało się będzie funkcjonowanie Trybunału⁶. Akt ten, który ma charakter umowy międzynarodowej przede wszystkim tworzy go, nadaje mu osobowość międzynarodową, zawiera przepisy prawa materialnego i procesowego oraz unormowania organizacyjne (odpowiednik naszego prawa o ustroju sądów). Obok Statutu będą obowiązywały inne akty prawne, bardziej szczegółowe⁷. Najważniejsze zostały wymienione w artykule 21. Są to Elementy Definicji Zbrodni⁸ oraz Reguły Procesowe i Dowodowe (RPD)⁹. W dalszej kolejności stosuje się prawo międzynarodowe oraz „ogólne zasady prawa wyinterpretowane przez Trybunał z praw krajowych różnych systemów prawnych świata, w tym również prawo krajowe państwa, które samo wykonywałoby jurysdykcję w stosunku do danej zbrodni, o ile zasady te nie są niezgodne z Statutem, prawem międzynarodowym i uznanyymi przez społeczność międzynarodową normami i standardami”.

Artykuł 21 nie jest jednak wyczerpujący – obowiązywać będzie również Poro-

⁴ *Ibidem*.

⁵ M. Plachta, *Statut Stałego Międzynarodowego Trybunału Karnego: Podstawowe zasady kompetencyjne, organizacyjne i procesowe*, Państwo i Prawo 1998, nr 12, s. 17.

⁶ *Rome Statute of the International Criminal Court*, U.N. Doc. A/CONF. 183/9 1998 r.; Ustawa z 5 lipca 2001 o ratyfikacji Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, Dz.U. 2001, Nr 98, poz. 1065.

⁷ M. Plachta, *Dalsze prace nad Międzynarodowym Trybunałem Karnym*, Prokuratura i Prawo 1999, nr 6, s. 131–136.

⁸ *Elements of Crimes*, Preparatory Commission for the International Criminal Court, New York 2000, U.N. Doc. PCNICC/2000/L.2/Add2.

⁹ *Rules of Procedure and Evidence*, Preparatory Commission for the International Criminal Court, New York 2000, U.N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 1.

zumienie o Przywilejach i Immunitetach MTK, w którym szereg przepisów zostało poświęconych sytuacji prawnej nie tylko adwokata ustanowionego *expressis verbis* obrońcą, ale także osób, które mu pomagają w wypełnianiu jego mandatu (np. poprzez poszukiwanie dowodów – dokumentów, świadków, itp. – na terytorium innych państw, a więc poza siedzibą Trybunału)¹⁰. Z kolei Reguły Procesowe i Dowodowe wspominają o takich aktach, jak kodeks etyki zawodowej adwokatów (R 20 i 22 RPD) i regulaminy (R 21 RPD). Zostanie opracowany i przyjęty także regulamin samego Trybunału i najprawdopodobniej pojawią się również inne akty prawne o mniej lub bardziej wewnętrznym charakterze.

III. Specyfika roli obrońcy przed MTK

Niewątpliwie praca obrońcy przed MTK będzie bardzo trudna, zwłaszcza w porównaniu z praktyką krajową. Pomijając bowiem kwestie techniczne, takie jak doskonała znajomość języka urzędowego obowiązującego przed Trybunałem, znajomość prawa, duże odległości do pokonania ze względu np. na fakt, że świadkowie, czy miejsce popełnienia czynu będzie tysiące kilometrów od siedziby Trybunału, obroń-

ca będzie bronił człowieka, który w opinii publicznej już nazywany zostanie zbrodniarzem wojennym. Może przez to napotkać trudności w uzyskaniu pomocy od organizacji międzynarodowych, które troszczą się przede wszystkim o ochronę pokrzywdzonych, a nie osób podejrzanych¹¹.

Z takimi problemami spotykali się obrońcy występujący przed Trybunałem *ad hoc*, jest więc duże prawdopodobieństwo, że wystąpią one również przed MTK, który w dużym stopniu wzoruje się na tych pierwszych, dlatego też warto wspomnieć, czym one były spowodowane.

Powołanie trybunału karnego dla byłej Jugosławii w 1993 r. (dalej: MTKJ), a w 1994 dla Rwandy (dalej: MTKR) było milowym krokiem w prawie międzynarodowym¹². Po raz pierwszy od czasów Norymbergii i Tokio, pojawiła się możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności osób winnych za zbrodnie wojenne. Jednak w tym pośpiechu do wymierzenia sprawiedliwości, bardzo mało uwagi poświęcono roli obrońcy, dużo natomiast Prokuratorowi. Porównanie sytuacji oskarżyciela z sytuacją obrońcy wskazuje jak zastraszające są to dysproporcje¹³. Przede wszystkim dotyczą one kwestii finansowych: Prokuratura ma własny budżet i jest oddzielnym organem Trybunału, dla obrońców przezna-

¹⁰ *Agreement on The Privileges and Immunities of The International Criminal Court*, Preparatory Commission for the International Criminal Court, New York 2001, U.N. Doc. PCNICC/2001/WGAPIC/L.1.

¹¹ H. Astier, *Rights of the Despised*, The American Prospect, August 14, 2000, s. 9.

¹² K. S. Gallant, *The Role and Powers of Defence Counsel in the Rome Statute of the International Criminal Court*, The International Lawyer, 2000, t. 34, s. 42.

¹³ M. Ellis, *Achieving Justice before the International War Crimes Tribunal: Challenges for the Defense Counsel*, Duke Journal of Comparative and International Law 1997, t. 7, s. 524.

czona była niewielka część sumy, którą otrzymywała Prokuratura, obrońcy też nie mieli własnego urzędu. Nic nie wskazuje na to, aby przed MTK te problemy nie wystąpiły, wręcz odwrotnie. Przepisy Statutu traktujące o obrońcy są nadzwyczaj ogólne, odnosi się wrażenie, że jest to kwestia drugorzędna mogąca być uregulowana w późniejszych, uzupełniających aktach¹⁴.

Statut MTK nie gwarantuje środków finansowych na potrzeby obrony¹⁵. Problem ten pozostawiony jest do uregulowania w Regulaminach i Przepisach Finansowych, które będą przyjęte przez Zgromadzenie Państw-Stron (art. 113 Statutu). Oskarżony ma prawo do obrońcy, do odpowiedniego czasu i warunków w celu przygotowania obrony jak i otrzymania niezbędnych tłumaczeń. Brakuje jedynie gwarancji, że znajdą się na te potrzeby środki finansowe. Nie ma potrzeby zmiany Statutu MTK i umieszczania w nim przepisów *stricte* finansowych, należy jedynie wyraźnie zaznaczyć potrzebę odpowiedniej regulacji. Jest to postulat *de lege ferenda* dla Zgromadzenia Państw-Stron. Choć wydaje się oczywiste, że powinny być zagwarantowane fundusze na obronę z urzędu, z drugiej strony, jest to mało popularny problem i niechętnie dyskutowany. W dotychczas istniejących trybunałach nie nadawano mu wysokiej rangi. Kwestia ta będzie miała niebaga-

telne znaczenie zwłaszcza wtedy, gdy pojawi się konieczność (a na pewno tak będzie) wyjazdów w celu poszukiwania i gromadzenia dowodów¹⁶.

Na pracę obrońcy wpływać mogą również naciski natury politycznej, aby jak najszybciej ukarać oskarżonego, co łączyło się również z pozbawieniem oskarżonych takich praw jak jawność posiedzeń. Zdarzało się, że wyłączano jawność najważniejszych, kluczowych posiedzeń ze względu na ochronę pokrzywdzonych¹⁷.

Nie mniej trudności wynika z faktu, że twórcy Trybunału nie dokonali wyboru pomiędzy prawem kontynentalnym a prawem *common law*, lecz próbowali i nadal próbują połączyć te dwie jakże odmienne procedury. Dlatego też Statut MTK, jak i statuty MTKR czy MTKJ są owocami tych usiłowań. W procesie angielskim prokurator i obrońca są głównymi aktorami, natomiast o sędziach mówi się, że „nabierają wody w usta” i nie zabierają głosu aż do momentu wydania wyroku. W prawie kontynentalnym rola sędziego jest zupełnie inna. Bierze on czynny udział w poszukiwaniu prawdy. Wpływ prawa kontynentalnego na postępowanie przed Trybunałem widać bardzo wyraźnie np. w dużym zaangażowaniu Izby Przygotawczej w postępowanie przed rozprawą, jak również w czynnościach podejmowanych podczas rozprawy.

¹⁴ M. Wladimiroff, *The Assignment of Defense Counsel Before the International Criminal Tribunal for Rwanda*, *Leiden Journal of International Law* 1999, t. 12, s. 958.

¹⁵ K.S. Gallant, *iw.*, s. 43.

¹⁶ A. Klip, *Obtaining Evidence Abroad*, (w:) *An Independent Defence before the International Criminal Court*, red. H. Bevers, Ch. Joubert, Amsterdam 2000, s. 27.

¹⁷ H. Astier, *iw.*, s. 11.

Wyzwaniem dla obrońców jest również świat mediów¹⁸. Dziennikarze w sprawozdaniach z sal sądowych trybunału prezentują poglądy prokuratora. Używają zwrotów nie tylko przesądających ich winę, ale celowo przedstawiających w bardzo pejoratywnym świetle (np. „zbrodniarze”, „oprawcy”, „barbarzyńcy”). Jest to powszechna praktyka, i to nawet w cieszących się dobrą opinią stacjach telewizyjnych i czasopismach. Dziennikarzy nie interesuje codzienna praca trybunału, lecz końcowe decyzje. W zwykłych, powszednich dniach niewielu z nich jest w Hadze¹⁹. To nie wyroki są najbardziej interesujące, lecz właśnie „walka” o dowody między obrońcą, prokuratorem i sędziami ma największe znaczenie. Dokładne i obiektywne relacje mogłyby przyczynić się w dużym stopniu do lepszego poinformowania społeczeństwa, pogodzenia się zwaśnionych narodów, bardziej niż „sensacyjne” podawanie do wiadomości suchych wyroków. Społeczeństwa, zwłaszcza te najbardziej zainteresowane wynikami procesu, powinny mieć poczucie, że przed trybunałem wymierza się sprawiedliwość opartą jedynie na faktach i prawie, bez uprzedzeń.

Obrońcy nie mogli też do tej pory liczyć na pomoc organizacji międzynarodowych zajmujących się obroną praw człowieka. Ich działania ograniczały się

bowiem jedynie do pomocy pokrzywdzonym a nie podejrzanym, czy oskarżonym, których traktuje się zazwyczaj z góry jak winnych²⁰. Brak wsparcia ze strony mediów, organizacji pozarządowych to niewątpliwie zniechęcające czynniki, biorąc pod uwagę zadania jakie czekają obrońców. Ich przygotowanie i doświadczenie zdobyte w kraju często może być niewystarczające: nie będą mogli działać szablonowo, pojawią się trudności, z którymi nigdy do tej pory się nie spotykali²¹. Jest możliwe, że ich klient będzie mówił innym językiem, będzie z innego kręgu kulturowego.

Obrońca ma być dla oskarżonego przede wszystkim osobą godną zaufania, przyjacielem zdolnym do współczucia i do pewnego również stopnia zaangażowanym w sytuację swojego klienta. Natomiast sam oskarżony najczęściej z daleka od swojego kraju, rodziny i przyjaciół będzie potrzebował kogoś zaufanego, z kim miałby dobre stosunki. Trybunał powinien dać więc wszystkim oskarżonym możliwość swobodnego wyboru obrońcy. Chodzi tutaj zwłaszcza o możliwość wyboru obrońcy z urzędu. W żadnym wypadku nie należy bowiem pozwalać na to, aby osoby których nie stać na opłacenie kosztów obrońcy byli gorzej reprezentowani niż ci, których na to stać²². Niewątpliwie tak będzie, gdy między oskarżonym a

¹⁸ H. Astier, *iw.*, s. 13.

¹⁹ K.S. Gallant, *iw.*, s. 45.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ M. Władimiroff, *Position of the Defence: The Role of Defence Counsel before the ICTY and the ICTR*, (w:) *An Independent*, *iw.*, s. 35.

²² J. Dugard, *The role of Lawyers before International Courts*, (w:) *An Independent*, *iw.*, s. 19.

obrońcą będą jedynie formalne i ozięble stosunki.

IV. Dotychczasowe doświadczenia

Podejście do problemu możliwości wyboru obrońcy w przypadku obrony z urzędu było zróżnicowane w dotychczasowej praktyce obu trybunałów *ad hoc*. W MTKJ wybór był ograniczony do obrońców umieszczonych na liście, jednakże pozwalano oskarżonym „dodać” do listy nazwiska innych obrońców. Sędziowie popierali tę praktykę Sekretariatu ze względu na znaczenie dobrych stosunków między obrońcą a oskarżonym. Sekretariat MTKR był bardziej restrykcyjny co też spowodowało widoczne problemy²³. W 1998 r. grupa zatrzymanych osób ogłosiła strajk głodowy protestując przeciwko decyzjom Sekretariatu, który – ich zdaniem – bardzo ograniczał możliwości wyboru obrońców. Sekretariat natomiast argumentował to koniecznością zapobieżenia sytuacji, w której adwokaci z dwóch państw, Kanady i Francji, zmonopolizowałyby usługi adwokackie przed trybunałem.

W związku z dużym prawdopodobieństwem powtórzenia się takich sytuacji również przed MTK, należy postawić pytanie, czy w prawie do obrony i posiadania obrońcy mieści się również prawo do wyboru obrońcy z urzędu, tj. wskazania konkretnego adwokata i

sprzeciwiania się wyznaczeniu jakiegokolwiek innego. Sędziowie MTKR kierując zalecenia do Sekretariatu wskazywali, że należy brać pod uwagę możliwości Trybunału, doświadczenie i kompetencje obrońców, reprezentację różnych systemów prawnych świata oraz opinię oskarżonego. Zadaniem Sekretariatu jest więc zadowolenie z jednej strony oskarżonego a z drugiej spełnienie pozostałych wymogów.

Patrząc jeszcze dalej w przeszłość, możliwość wyboru obrońcy przed trybunałami w Tokio i w Norymberdze była w bardzo małym stopniu ograniczona²⁴. Obrońcą mógł być każdy, kto posiadał uprawnienia do występowania przed sądem niemieckim lub uzyskał zezwolenie trybunału. Sędziowie byli bardzo liberalni, tak że w praktyce nie zdarzało się, aby prośba o wybór wskazanego obrońcy została odrzucona, co więcej większość z niemieckich prawników było albo członkami partii nazistowskiej albo członkami SS. Również w Tokio praktyka była podobna, każdy oskarżony miał prawo do swobodnego wyboru obrońcy, którym zazwyczaj był Japończyk.

Prawo do wyboru obrońcy nie musi być jednak rozumiane aż tak szeroko. MPPOP swobodny wybór obrońcy odnosi jedynie do sytuacji, w której oskarżonego stać na pokrycie jego kosztów, natomiast w stosunku do oskarżonego mającego obrońcę z urzędu takiego prawa wyrażonego wprost nie ma, acz-

²³ M. Wladimiroff, *The Assignment*, jw., s. 975–978.

²⁴ B. Ferencz, *Nuremberg Trial Procedure and the Rights of the Accused*, *The Journal of Criminal Law and Criminology* 1948, t. 39, s. 144.

kolwiek coraz częściej konieczność jego respektowania się zauważa. Taki jest też kierunek ustalonego w tym względzie orzecznictwa organów praw człowieka w Strasburgu, zarówno Komisji, jak i Trybunału, które stoją na stanowisku, iż oskarżony nie może domagać się, aby sąd wyznaczający mu obrońcę z urzędu (z uwagi na brak środków na pokrycie kosztów obrony) konsultował z nim wybór konkretnego adwokata²⁵. Przykładowo można wskazać, że w roku 1994 Komitet Ministrów przy Radzie Europy przyjął rezolucję skierowaną do rządów państw członkowskich. Dotyczyła ona dostępu najbiedniejszych osób do wymiaru sprawiedliwości. Właśnie w niej podkreślono, że osoby takie powinny mieć możliwość wyboru obrońcy, mimo że nie będą ponosić kosztów jego wynagrodzenia.

Odwołanie się natomiast do praktyk występujących w poszczególnych państwach nie daje zadowalającej odpowiedzi na pytanie, czy najuboższym należy również dać możliwość wyboru adwokata, ponieważ regulacje są bardzo różne. Uregulowanie jakie znalazło się w RPD jest zatem bardzo korzystne dla oskarżonych, gdyż daje im możliwość wyboru obrońcy i nie jest ograniczone do osób znajdujących się na liście Sekretariatu (R 21 RPD).

Prawo do posiadania obrońcy przysługuje od pierwszego przesłuchania w charakterze podejrzanego. Jeżeli zachodzi konieczność przeprowadzenia

czynności niepowtarzalnych, a osoba podejrzana nie ma jeszcze ustanowionego obrońcy, wyznaczony on zostaje przez Izbę Przygotowawczą. W szczególnych okolicznościach może on zostać wyznaczony jeszcze przed wszczęciem postępowania przygotowawczego, na wniosek Prokuratora (R 47 RDP). Niestety, Statut Trybunału nie precyzuje, do którego momentu przysługuje oskarżonemu (a później skazanemu) obrońca, co ma znaczenie zwłaszcza wtedy, gdy obrońca wyznaczany jest z urzędu.

V. Prawo do obrony osobistej

Możliwość obrony osobistej jest prawem gwarantowanym w tak znanych konwencjach międzynarodowych, jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych czy Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Ustawodawstwa krajowe jednak w pewnych okolicznościach wykluczają taką możliwość. Obrona obligatoryjna nakładana jest przez ustawodawcę wtedy, gdy oskarżony ze względu na okoliczności związane ze sprawą, lub ze względu na stan zdrowia (np. choroba psychiczna, kalectwo) nie będzie w stanie bronić się osobiście²⁶. Statut MTK tak dokładnie tej kwestii nie reguluje, pozostawiając ją do rozstrzygnięcia innym aktom prawnym, bądź też do uznania Izby przed którą sprawa będzie się toczyć.

²⁵ Zob. np. orzeczenia w sprawach: X.V. United Kingdom, App. No. 9728/82, 6 EHRR 1983, s. 345; X.V. Federal Republic Germany, App. No. 6946/75, 6 DR 1976, s. 114.

²⁶ Np. art. 79, 80, 81 polskiego kodeksu postępowania karnego.

Ze względu na wagę zbrodni i tym samym powagę sprawy, osoba która zdecyduje się bronić osobiście, będzie zobowiązana powiadomić o tym Sekretarza przy pierwszej najbliższej sposobności (R 21 ust. 4 RPD). Należy również przyjąć, że zasadą jest korzystanie z pomocy obrońcy i tylko wyrażna wyrażona na piśmie wola danej osoby powoduje od niej wyjątek. Następnie Trybunał powinien upewnić się, że decyzja tej osoby jest dobrowolna, jak również, że jest ona poinformowana o swoich prawach. Biorąc jednak pod uwagę praktykę przed trybunałami *ad hoc* obrona osobista oskarżonych praktycznie nie występowała. Zgodnie z orzecnictwem strasburskim, oskarżony nie powinien bronić się sam, jeżeli miałoby to naruszyć interes wymiaru sprawiedliwości, czyli uczciwość procesu²⁷. Należy wziąć pod uwagę sytuację, w której oskarżony, broniący się osobiście, wykaże w toku sprawy brak predyspozycji lub doświadczenia. Powstaje pytanie, czy należy wtedy traktować go ulgowo?

Prawo oskarżonego do obrony osobistej ma charakter *prima facie*, czyli takiej, od której mogą być odstępstwa ze względu na inne ważniejsze w danym momencie wartości. Odpowiednie lzby będą decydowały, co w takich sytuacjach zrobić.

Pojawia się jeszcze jedno pytanie: czy Trybunał może nałożyć na oskarżonego lub podejrzanego obowiązek uza-

sadnienia, lub chociażby uprawdopodobnienia, że będzie on w stanie przeprowadzić taką obronę²⁸. W do tej pory istniejących trybunałach oskarżeni musieli wykazać takie predyspozycje, ale ani w Statucie MTK, ani w Regułach, nie ma takich wymagań. Istnieje jedynie wymóg formalny, dotyczący pisemnego powiadomienia Sekretariatu, co ma charakter czynności materialno-technicznej.

W trudnych przypadkach, gdy oskarżony nie będzie zgadzał się na jakiegokolwiek obrońcę z urzędu, Trybunał może rozważyć wyznaczenie osoby bezstronnej do nadzorowania sytuacji (*amicus curiae*), w celu upewnienia się, że zrobiono wszystko, aby sprawiedliwości stało się zadość²⁹.

VI. Prawo podejrzanego i oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy

A. UWAGI WSTĘPNE

Prawo do obrony osobistej lub korzystania z pomocy adwokata ma zapewnić z jednej strony należyte przygotowanie do obrony i reprezentacji oskarżonego, a z drugiej ma być gwarancją, iż jego prawa procesowe nie zostaną naruszone. Do tej pory większość oskarżonych występujących przed trybunałami karnymi korzystało z obrońcy z urzędu. Mimo iż wielu z nich wcześniej zajmo-

²⁷ S. Beresford, H. Lahiouel, *The Right to be Defended in Person or Through Legal Assistance and the International Criminal Court*, Leiden Journal of International Law 2000, t. 13, s. 965.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ W.A. Schabas (w:) *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, red. O. Triffterer, Baden-Baden: Nomos 1999 r., s. 857.

wało wysokie stanowiska i posiadało znaczne majątki, w czasie postępowania przed trybunałem dobra te w tajemniczy sposób zniknęły. Oskarżonym udawało się wykazać, że nie posiadają wystarczających środków na pokrycie kosztów obrońcy³⁰. Niewielu więc oskarżonych opłacało koszty postępowania przed trybunałami, niewielu też zrezygnowało z adwokata, aby bronić się osobiście. Z tych powodów instytucja adwokata z urzędu będzie najprawdopodobniej często stosowana w postępowaniu przed MTK.

Nie tylko oskarżony, ale również osoba, której nie przedstawiono oficjalnie zarzutów, choć istnieją uzasadnione podstawy, by podejrzewać, że popełniła ona jedną ze zbrodni podlegających jurysdykcji Trybunału (art. 55 ust. 2c Statutu) ma prawo do obrońcy z urzędu³¹. Prokurator lub organy krajowe, mając podstawy do podejrzeń, że dana osoba popełniła zbrodnię podlegającą jurysdykcji Trybunału, przed przystąpieniem do przesłuchania powinni pouczyć ją, że ma prawo do korzystania z pomocy ustanowionego przez siebie obrońcy. Należy również powiadomić tę osobę, że ma prawo do obrońcy wyznaczonego z urzędu, jeżeli sama zaniecha dokonania wyboru adwokata, a wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości, oraz że ma prawo do bezpłatnego obrońcy, gdy nie posiada środków na pokrycie kosztów adwokackich (art. 55 ust. 2 pkt c). Pouczenie to powinno

nastąpić przed rozpoczęciem przesłuchania, ponieważ osoba co do której istnieją podstawy do podejrzeń ma prawo być przesłuchaną w obecności obrońcy. Takie ujęcie prawa do obrony można uważać za postęp w stosunku do prawa międzynarodowego, które przyznając prawo do obrońcy oskarżonemu, czy podejrzanemu, milczy na temat praw osoby będącej na wolności, która ma być dopiero przesłuchiwana.

Artykuł 55 Statutu pominął fakt, że zaraz po aresztowaniu, czy zatrzymaniu osoba ta powinna mieć możliwość skontaktowania się z adwokatem, a więc również być powiadomiona o tym prawie. Statut nie precyzuje bliżej, kogo oskarżony bądź podejrzanym może ustanowić swoim adwokatem. Przesłanki, jakie musi spełnić adwokat, aby móc występować przed MTK, określają Reguły. Są to wymagania dotyczące wiedzy merytorycznej danej osoby, możliwości wykonywania zawodu w swoim kraju ojczystym a także biegłej znajomości jednego z języków roboczych Trybunału.

B. PRAWO DO OBROŃCY Z URZĘDU

1. Warunki uzyskania obrońcy z urzędu

W związku z sytuacją ekonomiczną, jaka występowała w byłej Jugosławii i w Afryce Centralnej, prawo oskarżonych i podejrzanych do bezpłatnej obrony było jednym z najważniejszych zagwarantowanych im praw³². Doświadcze-

³⁰ W.A. Schabas, *iw.*, s. 858.

³¹ Ch.K. Hall, (w:) *Commentary*, *iw.*, s. 732.

³² S. Beresford, H. Lahiouel, *The Rights*, *iw.*, s. 966.

nia tych trybunałów wykazują, że i MTK będzie musiał pokryć koszty związane z obroną, poza tym Trybunał będzie również odpowiedzialny za kompetencje ustanowionych z urzędu obrońców.

Podczas prac nad Statutem kwestia ta była jedną z najbardziej spornych³³. Ze względu na fakt, że około 15% całego budżetu MTKJ było przeznaczone na pokrycie kosztów obrony z urzędu, pojawiały się propozycje ograniczenia tych wydatków. Na szczęście przeważał pogląd, że ważniejsze jest zapewnienie oskarżonym ich praw, a zwłaszcza prawa do efektywnej i skutecznej obrony. Chodzi bowiem o to, aby oskarżony mający wyznaczonego przez siebie obrońcę oraz oskarżony, który ma obrońcę z urzędu był w takiej samej pozycji i aby nie był zmuszony do wyboru między obroną osobistą a opłaceniem adwokata. Dwa warunki, jakie powinny zaistnieć, aby adwokat z urzędu został przyznany, to brak środków finansowych na obronę oraz interes wymiaru sprawiedliwości, aby profesjonalna pomoc została w danej sprawie zagwarantowana.

Oskarżony, żądający bezpłatnego obrońcy z urzędu, będzie miał obowiązek wykazać, że nie ma wystarczających środków, aby samodzielnie ponieść koszty obrony. Z obecnych uregulowań wynika, że procedury przyznawania obrońców oraz szczegółowe kwestie związane z wymogami, jakie petenci będą musieli wykazać, zostaną

dopiero ustanowione w odrębnym akcie prawnym, np. w regulaminie (R. 21 ust. 1 RPD). Ma on powstać w odpowiednim trybie: sporządzi go Sekretarz, po konsultacji z niezależną reprezentacją adwokatów. Należy przypuszczać, że ów regulamin spełniać będzie podobną rolę do dyrektyw występujących w trybunałach *ad hoc*, przygotowywanych również przez Sekretarza. Treść regulaminu jest sprawą otwartą. Ani Statut, ani Reguły Procesowe i Dowodowe, nie zawierają szczegółowych wskazówek, oprócz ogólnego zapisu, że określać on będzie „kryteria i procedurę przyznawania pomocy prawnej”. Regulamin ten będzie miał charakter subsydiarny w stosunku do Reguł i Statutu MTK.

Jedną z trudniejszych kwestii, która będzie musiała być w nim określona, to definicja wyrażenia „brak środków na pokrycie kosztów obrony” (*indigent Person*). Spośród dwóch opcji: szczegółowej i ogólnej definicji, ta druga wydaje się być bardziej odpowiednią³⁴. Osoba, którą stać na opłacenie kosztów adwokackich w jej własnym kraju, może nie być w stanie pokryć takich wydatków przed Trybunałem, wiązać się bowiem z tym będą dodatkowo inne wydatki, takie jak: dojazd, zakwaterowanie i droższy mimo wszystko adwokat. Mając na uwadze praktykę istniejącą przed dotychczas istniejącymi trybunałami można wysunąć pewne postulaty wobec przyszłego regulaminu. Przy

³³ M. Płachta, *Concerns About the Independence of Defense Counsel Before the (Permanent) International Criminal Court*, *International Enforcement Law Reporter* 2000, t. 16, s. 576–579.

³⁴ S. Beresford, H. Lahiouel, *iw.*, s. 967.

ocenie sytuacji finansowej oskarżonego Sekretarz powinien wziąć pod uwagę tylko dochody netto oraz majątek tej osoby. Nie należy natomiast uwzględniać majątku osób, które oskarżony utrzymuje, które mają względem niego zobowiązania finansowe. Nie uwzględnia się również zobowiązań alimentacyjnych oskarżonego, wydatków związanych z utrzymaniem współmałżonka, dzieci lub innych krewnych z którymi mieszka. Podobnie przy ocenie wysokości majątku, ruchomości takiej jak meble, ubrania, narzędzia i inne wyposażenie domu powinno być wyłączone. Sekretarz nie powinien również brać pod uwagę tych środków pieniężnych, które oskarżony i jego rodzina otrzymuje w ramach pomocy socjalnej. Inaczej natomiast będzie w kwestii środków otrzymywanych z ubezpieczenia bądź emerytury, zwłaszcza gdy będzie to wysoka emerytura otrzymywana w związku z zajmowaniem wysokiego stanowiska rządowego lub wojskowego³⁵.

W celu zapewnienia Sekretariatowi o swojej sytuacji finansowej, podejrzany bądź oskarżony ubiegający się o obrońcę z urzędu, będą musieli złożyć deklarację o swoim stanie majątkowym. Będzie ona musiała być potwierdzona przez odpowiednie władze krajowe. Ta ostatnia kwestia wywoływała trudności w trybunałach *ad hoc*³⁶. Zdarzało się, że władze krajowe nie były zdolne do wydania takiego potwierdzenia, albo też były niechętne do współpracy z trybu-

nałami. Biorąc pod uwagę powyższy stan rzeczy należy oczekiwać, że twórcy przyszłych regulacji również zauważą ten problem i wprowadzą odpowiednie zabezpieczenia w razie takiej ewentualności. Funkcję taką mógłby spełnić zapis o wymogu współpracy władz krajowych w dostarczaniu informacji na temat sytuacji finansowej oskarżonego. W odpowiednie środki działania powinny być również wyposażone Izby, gdyby władze krajowe ignorowały żądania Sekretariatu.

Należy również przyjąć, iż podobnie jak to miało miejsce w poprzednich trybunałach, również przed MTK, będzie występować instytucja czasowego przyznania obrońcy z urzędu, w sytuacji gdyby podejrzany lub oskarżony napotykał niezależne od nich trudności w udokumentowaniu swojego stanu majątkowego³⁷. Poza tym, również i przed MTK, powinna mieć zastosowanie reguła, iż wszelkie wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego.

W przypadku odmownego rozpatrzenia wniosku o ustanowienie obrońcy z urzędu zainteresowany może odwołać się do Prezydium, którego decyzja będzie ostateczna. Ponowne złożenie wniosku o ustanowienie obrońcy z urzędu jest możliwe pod warunkiem wykazania zmiany okoliczności.

Możliwa jest również sytuacja odwrotna. Po wydaniu decyzji pozytywnej i przyznaniu obrońcy z urzędu, zainteresowany może znaleźć się w posiada-

³⁵ *Ibidem*, s. 970.

³⁶ *Ibidem*, s. 968.

³⁷ *Ibidem*, s. 969.

niu odpowiednio dużego majątku, wystarczającego na pokrycie kosztów obrony. W doktrynie podkreśla się jednak stanowisko, że w żadnym wypadku nie należy wówczas nakładać na tę osobę kosztów do tej pory poniesionych³⁸.

Drugim powodem uzasadniającym ustanowienie obrońcy z urzędu jest interes wymiaru sprawiedliwości. Warto w tym miejscu przypomnieć jaki zakres spraw objęty jest jurysdykcją Trybunału. Wymienia je artykuł 5 Statutu: „Jurysdykcja Trybunału jest ograniczona do najpoważniejszych zbrodni wagi międzynarodowej”. Należy do nich: ludobójstwo, zbrodnie przeciw ludzkości, zbrodnie wojenne oraz agresja³⁹. Następne artykuły Statutu uszczegóławiają, co należy rozumieć pod ich pojęciem. W związku z takim zakresem jurysdykcji Trybunału, trudno sobie wyobrazić sytuacje, w których interes wymiaru sprawiedliwości nie wymagałby ustanowienia obrońcy dla oskarżonego lub podejrzanego. Można natomiast wyobrazić sobie sytuację, w której przyznanie adwokata będzie opierało się przede wszystkim na interesie wymiaru sprawiedliwości. Zdarzy się tak wtedy, gdy uprawniony zaniecha ustanowienia adwokata i zdecyduje się na obronę osobistą.

Następna kwestia mogąca wystąpić w trakcie postępowania dotyczy fałszywego zeznania złożonego przez oskarżonego co do stanu majątkowego. Kiedy okaże się, że oświadczona została

nieprawda, odpowiednia Izba Trybunału rozpatrująca sprawę, zarządzi zwrot kosztów (R 21 ust. 5 RPD).

2. Możliwość wyboru konkretnego adwokata

Wszystkie sprawy związane z wyznaczeniem obrońcy z urzędu należą do kompetencji Sekretariatu i Sekretarza. Decyzje tam podejmowane nie są jednak ostateczne i można się od nich odwoływać (R 21 ust. 3 RPD).

Sekretarz ma obowiązek sporządzenia listy adwokatów, którzy spełniają określone w przepisach kryteria. Z tej listy osoba uprawniona będzie mogła wybrać obrońcę z urzędu, co więcej, nie będzie to wybór ograniczony tylko do obrońców umieszczonych na liście. Będzie można również wybrać innego obrońcę pod warunkiem, że będzie on spełniał wszystkie niezbędne wymagania zawarte w Regułach Procesowych i Dowodowych oraz w regulaminie i wyrazi zgodę na wpisanie na listę (R 21 ust. 2 RPD).

Uregulowanie to jest zgodne zarówno z dotychczasową praktyką trybunałów *ad hoc*, zwłaszcza MTKJ, jak i wcześniejszymi trybunałami w Norymberdze i Tokio. Rozwiązanie takie przyczyni się niewątpliwie do lepszej reprezentacji oskarżonych i podejrzanych. Przede wszystkim należy się spodziewać lepszej współpracy, zrozumienia i zaufania między adwokatem i jego klientem. Stosunki między nimi będą wtedy po-

³⁸ S. Beresford, H. Lahiouel, *iw.*, s. 968.

³⁹ Ta ostatnia kategoria jedynie warunkowo – o ile stronom Statutu uda się wypracować wspólną definicję tej zbrodni oraz ustalić warunki wykonywania wobec niej jurysdykcji przez Trybunał.

równywalne do tych, jakie są między oskarżonym a adwokatem ustanowionym prywatnie przez oskarżonego. Pojawić się może w związku z tym wyborem pewne niebezpieczeństwo, iż niektórzy z adwokatów staną się monopolistami. Z tego też powodu postuluje się wprowadzenie pewnych ograniczeń dotyczących liczby oskarżonych lub podejrzanych, których może bronić jednocześnie ten sam adwokat⁴⁰.

Często pojawia się pytanie, czy adwokaci z urzędu zapewnią oskarżonym i podejrzanym efektywną i skuteczną obronę. Wpisanie na listę może być bardzo atrakcyjną i ponętną możliwością dla adwokatów, ale niekoniecznie dla tych najlepszych⁴¹, dlatego dobrze się stało, że lista sporządzana przez Sekretarza nie będzie zamknięta. Trudno jednak zignorować pewne nasuwające się pytania dotyczące zwłaszcza pokrycia kosztów pracy adwokata – czy może zażądać wyższego wynagrodzenia? Odpowiedź na to pytanie znajdujemy w przepisie Reguły 21 ust 2 RPD. Adwokat wybrany przez uprawnionego spoza listy, aby być na nią wpisanym, i w ten sposób mieć status obrońcy z urzędu, podlega tym samym prawom, co inni obrońcy, a więc nie może wymagać większych opłat za swoje usługi.

C. ODWOŁANIE OBROŃCY

Uregulowania tego problemu należy oczekiwać w regulaminie, o którym

mówi R 21 ust. 1 RPD, lub też w innych aktach prawnych (np. regulaminie Trybunału), które mają dopiero powstać. Możliwe są dwa sposoby odwołania obrońcy:

- na żądanie oskarżonego (podejrzanego) przez Sekretariat,
- na mocy odpowiedniej Izby Trybunału.

Wystarczającym powodem do złożenia wniosku o zmianę obrońcy jest utrata zaufania i przekonanie oskarżonego, że obrońca nie reprezentuje odpowiednio jego interesów. Ze względu na fakt, że to Sekretarz decyduje o przyznaniu obrońcy z urzędu, jak również zajmuje się on generalnie kwestiami obrony, wszystko wskazuje na to, że wnioski o zmianę adwokata należy kierować do Sekretarza i że to on będzie je rozpatrywał, a od decyzji negatywnej będzie przysługiwało odwołanie (R 21 RPD).

Również Izby powinny mieć kompetencje do odwołania adwokata. Uprawnienie to powinno być niezależne od tego, czy osoby zainteresowane złożyły w tej sprawie wnioski⁴².

Trybunał jest odpowiedzialny za należyłą pracę obrońców z urzędu skoro ustanawia ich dla „swoich klientów”⁴³. Nie tylko Sekretarz, ale przede wszystkim sędziowie zasiadający w Izbach obserwują sposób działania adwokatów i mają możliwość oceny i nadzoru ich pracy, i to właśnie oni (tj. sędziowie) będą mieli największy wpływ na to, czy

⁴⁰ S. Beresford, H. Lahiouel, jw., s. 983.

⁴¹ W.A. Schabas, jw., s. 858.

⁴² S. Beresford, H. Lahiouel, jw., s. 983.

⁴³ W. Schabas, jw., s. 857.

oskarżeni (podejrzani) byli należycie reprezentowani przed Trybunałem.

Interwencja Trybunału może przybrać różne formy, w zależności od rodzaju zachowania obrońcy. Kwestie te mogłyby być uregulowane zarówno w regulaminie ustanawiania obrońców z urzędu, jak i w regulaminie Trybunału. Interwencja Izby w sposób prowadzenia obrony nie powinna być ograniczona wyłącznie do działania adwokatów z urzędu. Statut MTK nie daje Izbie bezpośredniej możliwości odwołania adwokata. Mają one jedynie kompetencje do stosowania kar za tak zwane „niewłaściwe zachowanie się przed Trybunałem” (art. 71 Statutu), przez co rozumie się zakłócanie pracy Trybunału np. na skutek niewykonywania za-

rzążeń. Trybunał może w takiej sytuacji zastosować środki administracyjne inne niż pozbawienie wolności, takie jak: czasowe lub trwałe usunięcie z sali rozpraw, kara pieniężna. W stosunku do obrońcy usunięcie z sali rozpraw nie może przekroczyć trzydziestu dni (R 171 ust. 2 RPD). Jeżeli zachodzi konieczność przedłużenia tego okresu przewodniczący powiadamia o tym Prezydium i tam zapada decyzja, poprzedzona odbyciem posiedzenia w przedmiocie przedłużenia tego okresu. Wyjątkowo można też pozbawić obrońcę funkcji. Karą dla obrońcy może być również grzywna. Przed zastosowaniem tych kar zainteresowana osoba powinna zostać wysłuchana (R 171 ust. 5 RPD).